

Van-e még Fehéregyháza „probléma“?

VII.

Dr. Gárdonyi Albert nyugalmazott székesfővárosi főlevéltáros, a neves történész, a *Történelemírás* folyóirat első számában alapos, részletes és kitűnő tanulmányában dolgozza fel Fehéregyháza és annak romjai kutatásának történetét és amidőn arra az eredményre jut, hogy a téglagyári romban „véli felismerhetni a pálosok fehéregyházi templomát és kolostorát“ korántsem jár el kellő és óvatos mérlegelés nélkül és számos oly adatot sorol fel, amely ennek a véleménynek az alátámasztására valóban alkalmasnak látszik. Ezeknek az adatoknak *csalóka volta* csak akkor tűnik ki, ha ellentmondó döntő bizonyítékok sulya alatt, ezeket a mellékkörülményeket behatóbban szemügyre vesszük. Az igazság keresése lévén a cél, csak kötelesség lehet az ellentmondás, ha közelebb visz hozzá, vagy reá is vezet az igazságra.

Döntő bizonyíték arra, hogy a téglagyári rom nem Fehéregyháza volt: e romnak és Fehéregyházának oklevélbelileg kimutatható helye és a két műemlék építési ideje közötti nagy ellentét. A két műemlék fekvése között 600 méter, építési idejük között — még pedig a vélt átépítés ideje és a valószínű megépítés ideje között — 150 esztendő az áthidalhatatlan űr. Mindkettőt igazoltuk, az előbbire még rátérünk.

Az a körülmény, hogy a téglagyári romban renaissance-izlésű, azaz koru ajtókereteket is találtak, valóban semmi egyebet nem bizonyíthat, minthogy Mátyás király korában, vagy azután is, a meglévő régibb épületekben ajtókat törtek át, vagy új beléssel látták el. Az is igaz, hogy gót „izlés“-ben később is építhettek templomot, csak egy nem lehetséges és ez a döntő: hogy Anonymusnál korábban, gót izlésű, helyesebben koru templom nem épülhetett, pedig Fehéregyháza már abban a korban igen régi volt.

Szokatlan alaku lópatkok az apácakolostorban

A téglagyári rom jellegéből és szerkezetéből, annak egyszerűségéből ráismerni a páloskolostorra, szerintem nem lehet. Ha majd kiássuk a páloskolostort, annak jellege, szerkezete és egyszerűsége nem lehet ugyanilyen?

A pálosoknak rendszabályaik szerint közös volt a hálóteremük s a Bohn-téglagyári romban egyetlen ebédő volt a földszinten. Gárdonyi Albert ehhez hozzáfűzi: „egyetlen hálóterem volt az emeleten és celláknak egyáltalán semmi nyomuk, már pedig ha klarisszokolostor lett volna, akkor a cellákat is meg kellett volna találni“. — Azonban a romban csak az alapfalakat és a földszinti falaknak egy részét találták meg, még a földszinti boltzatokból is csak csekély számú bordatöredék maradt meg, mindezekből megállapítani azt, hogy az emeleten voltak-e cellák vagy sem, nem lehet.

Henszlmann régészünk azonban kimutatta, hogy apácakolostor volt a rom, a torony hiánya és a keresztikarzat miatt s ebben más magyarázat lehetőségét nem engedte meg, csupán arra nem talált építészeti bizonyítékot, hogy éppen a klarisszáké volt az. Erre ugyancsak megint a helyrajzi bizonyíték a döntő. De Gárdonyi maga is mondja, minthogy Óbudán más apácakolostor nem állott soha, ha valóban apácakolostor volt, úgy az csakis a klarisszáké lehetett volna. De elveledőnek tartja még Henszlmann sulyos megállapítását is, mert a téglagyári maradványok kicsinyek ahhoz, hogy a klarisszák kolostorának maradványai lehessenek. Ranzanus mondja ugyanis Mátyás király korában: „... ibidem est virginum... monasterium, cuius magnitudinē aedificiorumque magnificentiae ac pulchritudinē, multitudinēque pretiosarum rerum divino pertinentium cultui pauca puto esse in orbe Christiano eiusmodi virginum coenobia, quae huic possent anteferri“. — „... ugyanott van az apácák kolostora, amelynek nagyságra, épületeinek nagyszerűségére és szépségére és az Isten szolgálatra való értéktárgyainak bőségére nézve, úgy vélem, kevés akad az egész keresztény világon az apácázárdák között, amelyeket annak eléje helyezhetnék.

Emléktáblára vésendő sorok volnának ezek, Óbuda dicső múltjára emlékeztetőül, — ha nem a levegőbe kellene már függeszteni azt, mert még az altalajt is, ahol ez az épület állott, téglává sajtólva és kiegészítve — elhordták. Ma a téglagyárak kitépítéséről folynak tanácskozások — ennek az egyhektáros területnek meg nem kiméléséért örök jövőre kár. Mennyi vitát kerülne el egy helyszíni szemle. Az is, hogy kicsiny-e a rom, Ranzanus említette kolostor nagyságához.

Nem oszthatjuk Gárdonyi nézetét. A szentély 100 négyzetméternél nagyobb s a templomhajó 240 négyzetméter, együtt majdnem kétszerese a szintén középkori zsámbéki kőtornyú impozáns templom területének. Apácakolostor templomának kétségeken kívül igen nagy. Viszont ezt a templomot kápolnának nem nevezhetjük s ez önmagában újabb bizonyíték arra, hogy nem lehetett Fehéregyháza, amelyet még 1519-ben is kápolnának nevez egy oklevél.

A templomon kívül a kolostor romját is tulkicsinynek találja Gárdonyi a klarisszokolostor népességéhez viszonyítva. Minden kérdések taglalása — állítások és cáfolatok — már csak Zsigmond alaprajza alapján történhetnek meg. Abból pedig tisztán látszik, hogy a felvételek az épületkomplekszusnak csak egy részére terjedtek ki; nem tartalmazák az épületek egykori kiterjedésének határait. Azonfelül a már idézett, az építésbe beleegyező pápai bulla „unum monasterium cum... domibus“ — „kolostort házakkal“, Ranzanus szövege „aedificiorumque magnificentia“ — „az épületek nagyszerűségéről“ beszél, mindkét esetben többszörös számmal, bizonyára nem véletlenségből s így a kolostor terjedelméről képet magunknak Zsigmond rajzából, amely az összefüggő építményeknek is csak töredékét őrízte meg — nem alkothatunk magunknak.

Azok a romok, amelyeket Zsigmond felmért, már nem foglalták magukban a teljes kolostor alapfalait.

Fontos szerepük volt itt a szokatlan alaku lópatkoknak!

Némethy Lajos egyházi író írja helyszíni szemléről 1884-ben, hogy sok, a maitól eltérő alaku lópatkó is előkerült. Elégé titokzatosnak látszó leletek apácakolostorban, ha nem volna igen egyszerű magyarázatuk.

Aki az óbudai és budai műemlékek sorsát tanulmányozza, azelőtt nem titok, hogy a budai vár erődítő falaihoz, úgy a Várhegyen, mint lent egészen a Dunáig, meglévő épületek anyagát hordták el, mint legolcsóbb és legközelebb beszerezhető építőanyagot. Természetesen a török elsősorban a kiürült, leégett és kifosztott kolostorokat használta kőbányáknak. A maitól eltérő alaku lópatkok a kőbányászati és köelfuvarozás érthetően beszélő tanúi. Addig, amíg újépítést megelőző bontás seinmi szín alatt sem távolította volna el a régi alapfalakat, mert a régi építőmesterek nagyon is jól tudták, hogy boltzatos építmények helyén az altalajt nem tanácsos meglazítani — csak romboló kőanyagyszerzés erre tekintettel nem volt.

De az említettek megfontolásával nem következtethetünk a megmaradt alapfalakból az építmény valószínű terjedelmére. Folytatták a kőbányászati és óbudaiak a törökök kitakarodása után is; adatok szólnak róla, hogy még vagy ötven évvel ezelőtt is puszkaporral robbantották az alapokat.

Mi maradhatna meg a bizonyítékokból arra, hogy a téglagyári rom nem lehetett a klarisszák temploma, hanem Fehéregyháza volt? — A Sicambria név?

A középkori Sicambria

Gárdonyi Albert XXIII. János pápa 1334-ben kelt engedélyező bullájából, amelyet Erzsébet királynénak küldött, azt véli kiolvasni, hogy „a kolostor helyéül Óbudát és nem Óbuda környékét jelölte meg (in oppido Buda, loco utique populoso — Óbuda városában, ... lakott helyen (aminthogy apácakolostort nem is volt szokás a városon kívül építeni. Már pedig a téglagyári telken kiásott templom és kolostor határozottan a városon kívül és pedig a várostól jelentős távolságban állott, mert a közelében seholsem találtak épületmaradványokat). (Az óbudai Fejéregyház problémája. Történetírás. I. 11.)

En úgy látom és meg is vagyok győződve róla, hogy a szövegből éppen az ellenkezőjét kell kiolvasni. A kolostor Óbuda területén, mégpedig lakott helyen állott, az utique szó itt csakis így fordítandó. Miért kellett volna kiemelni azt, hogy lakott helyen, ha a városon belül állott volna? Teljesen felesleges és szokatlan volt volna! De a kolostor építését Óbuda határában, annak területén, a városon kívül, de mégis lakott helyen tervezték és ott is építették meg.

„Hol volt Sicambria városa?“ cimen e lapban (1935 április 21) rámutatni igyekeztem arra, hogy ellentétben az eddigi nézetekkel, Sicambria városa már az ókorban nem tartozik éppen a mesék birodalmába. Megléte, helyesebben megvolta valahol Aquincum közvetlen közelében a lehetőségek körébe lépett elő s — valóban meg is volt a középkorban. A középkori Sicambiáról szóló fejtegetésem nem jelent még meg, itt már hivatkoznom kell reá, de csak annyiban, hogy bőséges adat áll rendelkezésre, amelyeket térképpel szemléltethetővé téve, elég pontosan kimutatható a helye.

Használták a Sicambria nevet a középkorban, de főleg az újkorban az Óbuda helyén állott római városra, azaz Aquincumra —

használták átvitt értelemben már az akkori Óbudára, sőt Budára is —, de használták — par excellence — Óbudával ellentétben egy kis falura, amely Óbudától nem messze fektett. Ez a kis falu volt az, amelyet oklevelek 1269-ben vicus Kwachy, 1359-ben vicus Kovalchulcha, a XV. században egy ismeretlen Czkamber prope Budam, Verancsics 1541-ben Skanboria, Lazius 1550-ben a nép szájáról lejegyezve Schambry, Salamon Ferenc Budapest történetében Sámborja néven említ.

Természetes, hogy a Sicambria név említettem háromféle felhasználási módjából kifolyólag összezavarások is támadtak, mégis élesen kimutatható a közeleső falu értelmezése. Erre a különálló kis lakott telepre, amelyet az 1334-iki pápai bulla még in oppido Budae = Óbuda városában említ, foglalták le a Sicambria nevet; a kolostorról egy 1346-iki oklevél már úgy ír, hogy fundavit in civitate Sycambrie = alapított Sicambria városában. Hogy nem elvont, történelmi névként használták, azt bizonyítják a magyar és német néprajzban áthasonult népies Czkamber, Schambry, Skanbória alakok. Érdekes megfigyelni továbbá azt is, hogy helyi okmányok a prépostságra, a királyi kastélyra mindig a Buda, Vetus Buda helynevet alkalmazzák, míg a klarisszák kolostora van Sycambriában.

Kovácsutca falu

Bártfai Szabó László a Kovalchulcha (ejtsd: Kovácsulca, értsd: Kovácsutca) helynevet a mai óbudai Kiskorona-utcával azonosítja. Erre azonban semmi elfogadható bizonyító adata nincsen, sőt kimutathatólag tévedés az azonosítása. Elkerülte a figyelmet, hogy a Kovalchulcha: vicus, azaz falu. Kovácsutca nevű falu, amint példapéppen a Csallóközben van egy Vásárut és Sopron vármegye megszállt területén egy Hochstrasse (Magas ut) nevű falu. Nemrég a főváros II. kerületének egy része még Országut nevű volt, Bécsben egy kerület ma is Landstrasse (Országut), Krajnában is volt egy Landstrass nevű helység, Németországban van egy Landweg (Mezői ut) s Lisszabontól északra egy Vialonga (Hosszu ut) nevű falu.

Ugy a hely, mint nevének keletkezése, egyszerűen képzelhető el. A lakott telep házfal idővel egy utcát alkottak, amelyet a lakosága Kovácsinak, Kovácsutca-nak nevezett s amikor latin nyelven a pápának irtak róla, ezt a nevet a jobb hangzás kedvéért, latinították, mintahogy Anonymus Óbuda helyét Ezelburg fordítását civitas Athilae regis-t használ, az Anjouk korában Visegrád helyett a fordítását Castrum altum-ot (Magas vár) irtak. Ebben az esetben az egész romváros nevének lefoglalták annak egy részének s így kapta a Kovalchulcha falu latinban a Cycambria nevet. Ez a latin helynév most már átment közhasználatba s módosult a nép nyelvén a fenntebbi alakokra, kiszorítván abból a régi nevet.

A klarisszák kolostora Kovács, illetőleg Kovácsutca faluban épült, amelynek latin neve Sicambria volt s a Bohn-féle téglagyári rom körül terült el. Természetesen azonban mint Óbudának egy része.

A patak, amely ma Óbudát észak felől megkerülve folyik az Árpád-forrástól a Dunába, nem köves medrű és nem folyik Óbudára, tehát ezt Anonymus nem érthette, amint azt már kimutattam. Gárdonyi ennek a mentén keresi a klarisszák kolostorát, de ezen a vonalon, okfejtését követve, éppen nem esnek lakott területre. Az a kövel bélelt medrű folyóka, amely Anonymus szerint Óbudára s az oklevél szerint — egy második római vízvezeték volt, amely az Árpádforrás meleg vizét szállította Óbudára.

Véleményem és meggyőződéseim szerint nem maradt bizonyíték arra, hogy a téglagyári rom lehetett volna Fehéregyháza — ellenkezőleg arra bizonyítékok azok, hogy a rom a klarisszák kolostora volt.

(Folytatom.)

Gatterer Ferenc